

PATRIMONIUL INDUSTRIAL AL REPUBLICII MOLDOVA

Maria-Liliana MARIAN

marialiliana.marian@emi.utm.md

Summary. The article is a research of the industrial heritage of the Republic of Moldova consisting of the testimonies of industrial culture that have historical, technological, social, architectural and scientific significance.

The main objectives of this article are to bring in heritage practice, beneficial information, both for the historical monument and for the general public interested in the future of industrial heritage objects, at local or national level and how they will influence the decision makers involved. The public's interest and concern for industrial heritage as well as the appreciation of its values are the surest ways to preserve it.

The lack of this information, especially important for those interested in the fate of the industrial heritage, can cause serious damage to the historical monument. The ambiguities can distort the real value of the monuments and even the loss of the value of industrial heritage, so the historical monument becomes vulnerable in the future! Industrial archeology is an interdisciplinary method of studying all testimonies, documents, artifacts, stratigraphy and structures, human settlements and urban or natural landscapes, created for or by industrial processes. It uses the most appropriate methods of investigation to increase the understanding of the industrial past and present. The historical period of main interest extends from the beginning of the Industrial Revolution, from the second half of the eighteenth century to the present, and also examines its pre-industrial and proto-industrial roots. In addition, it involves the study of work techniques used. Industrial heritage is a testament to the activities that have had and continue to have profound historical consequences. The reasons for which the industrial heritage must be protected are based on the universal values of this testimony. The industrial heritage has a social value that allows the reconstruction of people's daily lives and the restoration of their identity. It has technological and scientific value for the history of manufacturing, engineering, construction and can have a considerable aesthetic importance due to the quality of its architecture, design and conception.

Cuvinte-cheie: patrimoniu industrial; monument istoric; arheologie industrială; artefacte; revoluție industrială;

Introducere.

Plecând de la definiția patrimoniului industrial emisă de către Comitetul Internațional pentru Conservarea Patrimoniului Industrial (TICCIH) și consultantul de specialitate Consiliul Internațional pentru Monumente și Situri (ICOMOS) putem observa o diversitate tipologică a elementelor de patrimoniu industrial, din punct de vedere al tipurilor de activități industriale. Patrimoniul industrial este constituit din „mărturii ale culturii industriale care au semnificație istorică, tehnologică, socială, arhitecturală și științifică. Aceste mărturii pot fi clădiri, mașini și instalații, laboratoare, mori și fabrici, mine și situri pentru procesare și rafinare, depozite, locuri în care energia este generată, transmisă și folosită, structuri și infrastructuri de transport, precum și locuri folosite pentru activități sociale legate de industrie cum ar fi locuințe, lăcașe de cult, clădiri pentru educație, etc.” [2]

Istoricul patrimoniului industrial

În țările europene patrimonial industrial este o mărturie a Revoluției industriale din Europa, ce a modificat profund peisajele și stilul de viață european. “Mijloacele folosite pentru extragerile de materii prime și exploatarea minereurilor și produselor agricole construcțiile grandioase aferente, sunt mărturia creativității geniului uman. Gardieni ai trecutului, siturile industriale, marchează dubla putere a umanității de distrugere și de creare care generează atât daune, cât și progres. Ele întruchipează speranța la o viață mai bună și puterea tot mai mare asupra materiei. În ultimii 30 de ani conștientizarea importanței patrimoniului industrial a crescut. Noua disciplină a arheologiei industriale pune în evidență artefacte ale spațiilor de lucru, cărora li s-a acordat mai puțină atenție decât spațiilor de locuire sau arhitecturii civile”. Patrimoniul industrial include nu doar fabricile și morile, dar și construcțiile aferente de utilitate socială: minele neolitice, apeductele romane, orașele de companie, canalele, căi ferate, poduri și alte forme de transport.[1]

Este important de menționat că patrimoniul industrial reflectă diferite faze ale dezvoltării omului. Astfel, el reflectă nu doar activitatea industrială din sec. XIX și sec. XX, dar de asemenea din Preistorie, Perioada Medievală, Perioada Modernă etc.

Termenul de „arheologie industrială” începe să fie utilizat la jumătatea anilor 50 a secolului al XVIII, în Anglia, unde stratificările industriei, marchează aproape tot teritoriul național. Se propunea cercetarea urmelor revoluției industriale – fabrica, cu toate infrastructurile ei, căi ferate, poduri, gări, cartiere muncitorești, hale industriale, lucrări care nu numai că au modificat teritoriul, dar au condiționat din ce în ce mai profund viața colectivității.[3] În 1959 “Council for British Archaeology” folosește oficial termenul și chiar creează un Comitet de Cercetare în Arheologie Industrială, aceasta în paralel cu înființarea unor cursuri specializate la câteva universități britanice. În anul 1973, odată cu creșterea constantă a interesului în domeniu, se înființează Comitetul internațional pentru Conservarea Patrimoniului Industrial – TICCIH (The International Committee for the Conservation of the Industrial Heritage) a cărui activitate continuă până în prezent. Începând cu recomandarea Consiliului Europei din 1979, prima recomandare în domeniu, și continuând cu o nouă recomandare în 1990 cu privire la “protejarea și conservarea patrimoniului tehnic, industrial și a lucrărilor de artă în Europa” și cu Charta Patrimoniului Industrial – TICCIH 2003 (ICOMOS 2005), politicile europene de protecție a patrimoniului acordă o mai mare atenție cercetării și conservării patrimoniului industrial. Sunt demarate campanii de reperare și inventariere a patrimoniului industrial, încă din anii 1960 (Anglia, Scoția) și 1980 (Franța, Italia). Numeroase monumente europene au fost recuperate mai ales începând cu anii 1990 și, odată cu recunoașterea internațională a importanței domeniului, mai multe situri industriale au fost incluse în Lista Patrimoniului Mondial. Patrimoniul cultural industrial a fost inclus în politicile de patrimoniu destul de târziu, comparativ cu alte aspecte ale patrimoniului cultural. [2]

Definirea și clasificarea elementelor patrimoniului industrial

De la prima definiție a domeniului, aparținând lui Michael Rix, care afirma că arheologia industrială se ocupă cu descoperirea vestigiilor timpurii produse de revoluția industrială, noțiunea evoluează, iar înțelegerea sa variază de la interpretări „poetice” (Franco Borsi, 1979) la definiții contemporane mai tehnice și cuprinzătoare (Charta TICCIH 2003). Asocierea celor două noțiuni - “arheologie” și “industrial”, produce la prima vedere un fel de “rumoare semantică”, cum spune Franco Borsi și cere unele explicații. Disconfortul terminologic derivă, din aparenta contradicție între noțiunea de arheologie ca știință a anticului

și cea de industrial ca fenomenologie tehnică, economică, productivă complexă, legată de trecutul recent, de actualitate - aici contradicția se referă la parametrul temporal. Înțelegerea arheologiei moderne ca arheologie a istoriei, apropie însă cele două noțiuni. Mergând mai departe, istoria ca știință contemporană, lăsând la o parte istoria bătăliilor și pe cea diplomatică, ia în considerare istoria economică, socială, politică, artistică și deci și istoria tehnicii. La rândul ei, aceasta nu se mai limitează la istoria mașinilor și procedeele de producție, a materiilor prime, ci le localizează într-o realitate a locurilor, fabricilor, a caselor în care locuiau cei care făceau să funcționeze aceste mașini, a modului lor de viață . Perioada istorică la care se referă domeniul, este la rândul ei controversată, termenul de “revoluție industrială” fiind el însuși relativ putându-se referi la o perioadă începând cu secolul al XVIII-lea până la sfârșitul secolului al XIX-lea.[7]

În anul 2003 participanții la congresul TICCIH – ce a avut loc la Moscova, declarau în preambulul Chartei Patrimoniului Industrial următoarele: „clădirile și structurile construite pentru activități industriale, procesele și uneltele folosite, orașele și peisajele în care sunt amplasate, împreună cu manifestările lor tangibile sau intangibile, sunt de o importanță fundamentală. Ele trebuie studiate, istoria lor trebuie predată, înțelesul și semnificația lor trebuie demonstrate și subliniate în ochii opiniei publice, iar exemplele cele mai semnificative și caracteristice trebuie identificate, protejate și întreținute, în sensul Chartei de la Veneția, spre folosul prezentului și viitorului”. Charta Patrimoniului Industrial— document de referință în domeniul relativ nou al protejării patrimoniului industrial, reprezintă rezultatul unei evoluții continue a arheologiei industriale în a doua jumătate a secolului al XX-lea, evoluție care a coincis, uneori, cu lupta pentru recunoașterea legitimității unui astfel de câmp de cercetare inedit.[4]

Pentru a clasifica elementele patrimoniului industrial se ține cont de o serie de criterii precum: tipul activității industriale, categoria funcțională a clădirilor și tipul de organizare a muncii. Astfel, din punct de vedere al tipului de industrie deosebit: industria extractivă, industria siderurgică, energetică, chimică, textilă, etc., fiecare la rândul lor fiind caracterizate prin prezența unor clădiri cu un aspect particular arhitectural adaptat în funcție de tipul de activitate desfășurat.

Astfel, putem deosebi:

- în cazul industriei extractive, clădiri specifice precum: galerii subterane, funiculare, puțuri de extracție;
- în cazul industriei siderurgice, clădiri specifice ca: furnale, turnuri de răcire, cocserii, turnătorii, etc.

Din punct de vedere al caracterului funcțional al clădirilor industriale putem deosebi: clădiri cu funcție pur economică precum fabrici și uzine sau de depozitare, clădiri asociate industriei cu funcție socială precum clădirile de locuințe ale muncitorilor grupate în cartiere muncitorești, sau cu funcție culturală precum teatrele, muzeele tehnice, elemente de infrastructură industrială.[6]

Vestigiile arheologice, istorice, etnografice etc., ce constituie mărturia ale activității industriale din diferite perioade (obiecte ce constituiau instrumente de lucru, utilaje, mașini și chiar produse) sunt mai puțin evidente în Republica Moldova, decât în țările din Europa Occidentală. Unele edificii industriale au statut protejat, dar sunt abandonate, în ciuda interesului ce este acordat patrimoniului industrial în ultimii ani. Edificiile istorice industriale, din păcate nu au beneficiat de proiecte de restaurare sau reconversii la care sunt supuse nu țin cont de valoarea lor socială și culturală. La fel meșteșugurile ce sunt valorificate în centre istorice specializate în olărit, fierărit, țesut, cioplitul în lemn sau în piatră, etc. se încadrează în industriile casnice ce fac parte din patrimoniul industrial.[8]

Patrimoniul industrial, în accepțiunea legislației Republicii Moldova, cuprinde: mori de aburi și de vânt, mori de apă, batoze, edificii ale fostelor fabrici și uzine, edificii ale gărilor, centrale electrice, poduri și căi ferate, drumuri antice, poduri străvechi și apeducte medievale etc.[9] Din această perspectivă vom analiza moara cu aburi din Chișinău, Moara Roșie.

Moara Roșie este unul din cele mai vechi monumente industriale din capitală, care se înalță de mai bine de un secol în centrul Chișinăului, a fost construită la sfârșitul secolului al XIX-lea — începutul secolului al XX-lea. Aceasta reprezintă un monument de arhitectură industrială de valoare locală, inclus în Registrul de monumente de istorie și cultură a municipiului Chișinău.

Inițial moara avea trei niveluri ridicate înainte de 1884, aparținând negustorului Abram Levenzon. Ulterior, la sfârșitul secolului al XIX-lea, în urma unui incendiu, al treilea nivel a ars, iar la începutul secolului XX au fost adăugate două etaje și o mansardă din piatră, căptușite cu cărămidă

roșie, de la care și provine denumirea de “Moara Roșie”. Moara este o clădire masivă, în patru niveluri, ridicată pe un plan rectangular, cu o aripă laterală, mai joasă, aliniată cu latura alungită a străzii. Fațada principală a clădirii conține un rezalit central, prin care are loc intrarea, evidențiată în partea superioară a edificiului printr-un etaj de mansardă, acoperit în două pante. Parterul construit în piatră de carieră, este fără detalii decorative, paramentul având goluri rectangulare de ferestre și uși, buiandrugii cărora sunt alcătuiți din bolțari cu alternarea cărămizilor și pietrelor albe de carieră. Fațadele pârții superioare a clădirii, au un aspect pitoresc grație combinației contrastante dintre cărămida roșie și piatră albă de carieră, utilizată pentru a evidenția structura și detaliile arhitectonice. Cu piatră albă sunt marcate colțurile clădirii și ancadramentele ferestrelor circulare, în segment de arc. De mai mulți ani se încearcă demolarea acestui monument, prin demersuri din partea companiei Glorinal și a primăriei municipiului Chișinău, către Ministerul Culturii, pentru a exclude ”Moara Roșie” din Registrul de monumente de istorie și cultură a municipiului Chișinău, sub pretextul că acesta prezintă un pericol pentru viața și sănătatea locuitorilor capitalei. Moara Roșie, din păcate, nu există din punct de vedere legal. Acest lucru datorându-se faptului că autoritățile municipale au “uitat” să înregistreze edificiul la Cadastru. Astfel, clădirea care de mai mulți ani generează polemici, figurează în acte ca lot de pământ și nu ca monument istoric. Cu pereții degradați, geamurile dezafectate, acoperișul accidentat, ușile legate cu lanțuri și prinse cu lacăte... așa arată Moara Roșie, adică clădirea fostei mori cu aburi de pe strada Moara Roșie 5A,B, unul din cele mai frumoase edificii industriale din Chișinăul de altădată. [11]

Fig. 1. Imaginea clădirii ”Moara Roșie”

Nu trebuie să uităm nici de patrimoniul industrial din raioanele republicii! Deoarece, foarte multe asemenea monumente se află într-o stare avansată de degradare, de exemplu Moara de vânt din Cernoleuca, Donduşeni; Moara de vânt din Beşalma Comrat, Moara din Satul Nou, Anenii Noi, Morile de apă din Slavenka, care de asemenea nu mai sunt funcţionale; Castelul de apă din oraşul Frunze, Ocniţa şi multe altele. Faptul că aceste monumente au ajuns într-o stare avansată de degradare este consecinţa celor 30 de ani în care nimeni nu a investit în ele.[10]

Importanţa protejării şi conservării patrimoniului industrial

Patrimoniul industrial reprezintă mărturia activităţilor care au avut şi continuă să aibă consecinţe istorice profunde. Motivele pentru care trebuie protejat patrimoniul industrial au la bază valorile universale ale acestei mărturii. Patrimoniul industrial are valoare socială care permite reconstituirea vieţii de zi cu zi a oamenilor şi redarea identităţii acestora. Are valoare tehnologică şi ştiinţifică pentru istoria manufacturii, ingineriei, construcţiilor şi poate avea o importanţă estetică considerabilă datorită acclimaţiei arhitecturii, designului şi a concepţiei sale. Inventarierea este o parte fundamentală a studiului patrimoniului industrial. Înaintea oricărei intervenţii ar trebui efectuată o înregistrare completă a caracteristicilor şi a stării în care se află un sit, date care ar trebui clasate în arhive publice. Inventarierea trebuie să includă descrieri, desene, fotografiile şi filme ale proceselor de producţie şi referiri la documentaţia existentă. Memoria oamenilor este o sursă unică şi de neînlocuit care trebuie de asemenea să fie înregistrată, prin anchete orale, atâta timp cât ea este încă disponibilă. Fiecare teritoriu trebuie să identifice, să înregistreze şi să protejeze rămăşiţele industriale pe care vrea să le păstreze pentru generaţiile viitoare.[5] Conservarea patrimoniului industrial depinde de păstrarea integrităţii funcţionale iar intervenţiile asupra unui sit industrial trebuie astfel să aibă în vedere păstrarea acestuia cât mai mult posibil. Valoarea şi autenticitatea unui sit industrial pot fi semnificativ reduse dacă se înlătură maşini sau componente sau dacă sunt distruse elemente auxiliare care constituie parte dintr-un sit. Conservarea siturilor industriale presupune o cunoaştere temeinică a scopului pentru care au fost create şi a diverselor procese industriale care s-au putut desfăşura în situl respectiv. Adaptarea unui sit industrial unei folosinţe noi în scopul conservării sale este de obicei acceptată cu excepţia siturilor cu semnificaţie istorică deosebită.

Noile utilizări trebuie să respecte materialul original și să mențină structurile originale de circulație și activitate și trebuie să fie compatibile pe cât posibil cu utilizarea originală sau principală. Amenajarea unei zone de evocare a vechii activități industriale este recomandată.[7]

Prin adaptarea și folosirea clădirilor industriale se evită pierderile de energie și se contribuie la dezvoltarea durabilă. Patrimoniul industrial poate avea un rol important în regenerarea economică a zonelor defavorizate sau în declin. Continuitatea pe care reutilizarea o implică poate avea ca efect stabilitatea psihologică a comunităților confruntate cu pierderea bruscă a locurilor de muncă.

Intervențiile trebuie să fie reversibile și să aibă un impact minim. Orice schimbare care nu poate fi evitată și elementele semnificative care sunt înlăturate trebuie documentate iar informația trebuie înregistrată, inventariate și stocată. Multe procese industriale conferă un plus de valoare, care se poate constitui ca element esențial pentru importanța sitului.

Reconstituirea sau întoarcerea la o stare anterioară cunoscută trebuie luate în considerare ca fiind intervenții excepționale, adecvate numai dacă servesc reconstituirii integrității sitului, sau în cazul distrugerii violente a unui sit important.

Resursele umane implicate în procese industriale vechi sau ieșite din uz reprezintă o sursă de documentare foarte importantă a cărei pierdere poate fi de neînlocuit. Ele trebuie să fie atent înregistrate și transmise noilor generații. [9]

Concluzie:

Cu toate că specialiștii domeniului au fost deseori mai preocupați de protecția imediată a patrimoniului industrial aflat în pericol decât de fundamentarea teoretică a domeniului, „arheologia industrială există”-și s-a impus ca disciplină contemporană complexă. Asupra domeniului converg interese disciplinare diverse, de la istoricul de artă, arhitect, urbanist, inginer, la sociolog și istoricul industriei, iar aria sa de cercetare se referă la mărturiile, materiale sau imateriale, ale modului de viață și producție industrială în evoluția lor istorică. Coroborând interpretarea acestor mărturii din punct de vedere economic, tehnologic sau arhitectural etc., arheologia industrială face, în contemporan, un pas înainte luând în considerare puternica semnificație culturală a patrimoniului industrial ca element al evoluției societății umane.[6]

Bibliografie:

- 1) Niculescu Marin, *Începuturile arheologiei industriale*, în Revista Muzeelor și Colectțiilor, 1994
- 2) Comitetul internațional pentru Conservarea Patrimoniului Industrial și Consultantul de Specialitate ICOMOS-Consiliul Internațional pentru Monumente și Situri, (2003), *Carta Patrimoniului Industrial*, Moscova, www.nateccat/ticdh/pdf/TICCIH_Charter_Romaniapdf
- 3) Covatariu D., Diaconu A. C. (2011), *Conservarea și restaurarea monumentelor istorice: unele obiective și principii (probleme ingineresti la monumente)*, Urbanism. Arhitectură. Construcții 2(3).
- 4) Grigorovschi M., Grigorovschi A. (2010), *Peisaj urban-edificii semnal*, Urbanism, Arhitectură și Construcții 1(1).
- 5) Bogățeanu, Mihaela. 2007, *Conversia - singura șansă pentru patrimoniul industrial de început de secol XXI în București*, Revista Muzeelor, nr. 3.
- 6) Dușoiu, Elena-Codina, (2007), *Posibilități de conversie pentru spațiile industriale*, Revista Muzeelor, nr. 3.
- 7) Iamandescu, Irina, *Arheologia industrială. Repere internaționale și contribuții românești*, sursa web: <http://www.cimec.ro/patrimoniuiustrial/ProtectiaPIN/0%20arheologia%20industrialala.htm>.
- 8) Chelcea, L. (2008), *Bucureștiul postindustrial. Memorie, dezindustrializare și regenerare urbană*, Editura Polirom, Iași, 456 p.
- 9) Dumitrescu, Bianca (2008), *Orașele industriale din România între industrializare forțată și declin economic*, Editura. Universitară, București, 301 p.
- 10) <https://ro.wikipedia.org> [online]. [accesat 06.10.2021].
- 11) <https://m.moldovenii.md> [online]. [accesat 17.09.2021].